

VİRÂNÎ'NİN FAKR-NÂME'SİNDE MEZHEBİ UNSURLAR*

Sects Considerations in Fakr-Name of Virânî

Doç. Dr. Mehmet ATALAN
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: matalan@firat.edu.tr

Özet: Bektaşilik hareketi, XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da şekillenmeye başlamış, XVI. yüzyılda sistemleşerek günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu etkinin bir sonucu olarak Bektaşilik öğretilerini işleyen birçok sair ve yazar ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılda yaşayan Virânî de dönemin Bektaşî şairlerinden biridir. Virânî'nin *Fakr-Nâme* adlı eseri, tasavvufî akımlar ile beslenip dinî ve ahlaki konular üzerine yoğunlaşmıştır. Burada, mezheplere göre değişmeyen ve hepsinin üzerinde birleştiği, Kur'an'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine dayanan asgari müştereklerden oluşan özgün bir Müslümanlık vardır. Ön planda tutulan dinî motifler, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç ve ibadet esaslarıdır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşilik, Virânî, Fakr-Name, Mezhep.

Abstract: Bektashî trend, started to acquire a shape in Anatolia beginning from XIV th century, has maintained its notion up to now forming their norms in XVI th century. As result of this effect, many poets and writers who reflected Bektashî norms in their literature works emerged. In XVI th century Virânî, was one of the Bektashî poets of this period. Virani's work called *Fakr-Nâme* has been delt on mystic currents and it has been densened over religions and ethical subjects. In this work we can see original Islamic faith consisting from minimum Islam that is based on the commands of the Quran and the Sunne of the prophet Muhammed and which never changes from sect to the sect. The religions motifs that are the most urgent things are the principles of worship confederated muslims altogether.

Key Words: Bektashî, Virânî, Fakr-Nâme, Sect.

* Bu makale Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen 07-09 Mayıs 2010'da Çorum'da düzenlenen *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*'nda sunulan tebliğ metninden hareketle yeniden gözden geçirilerek yayına hazırlanmıştır.

Bektaşilik, XIII. Yüzyılda Kalendirilik içinde teşekkül etmeye başlayıp XV. Yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş-ı Veli an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan bir tarikattır.¹ Bu tarikat XVI. yüzyılda sistemleşerek günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu etkinin bir sonucu olarak Bektaşilik öğretilerini işleyen Vîrânî de dönemin Bektaşî şairlerinden biridir.

Vîrânî, Alevi-Bektaşî geleneğinde yedi ozandan biri olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda, onun nerede ve hangi tarihte doğduğu ve vefat ettiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber eldeki verilere göre Vîrânî, Hacı Bektaş evladı olan Balım Sultan'a intisab etmiş ve bir süre Necef'te Hz. Ali Türbesi'nde türbedarlık yapmıştır. 1587-1618 yılları arasında İran'da saltanat süren Şah Abbas'la da görüşmüştür. Anadolu'nun birçok yerini gezmiş olan Vîrânî, Bulgaristan'da da bulunmuştur.² Ardında, günümüze kadar ulaşan *Fakr-Nâme* isimli bir eser bırakmıştır.

Bizim tespit ettiğimiz Vîrânî'nin *Fakr-Nâme* adlı eserinin iki nüshası vardır. Biri, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 3921 numarada bulunmaktadır. 51 varak (1b-51b), karışık satırlı, samani kâğıt ve ciltsiz olan eserin istinsah tarihi şu şekilde yazılmıştır: "İş bu kitapta icra olunan tashihât-ı evâil cemaziye'l-evvel 1045 tarihi ile müverrih bir nüsha ile mukabele olunduğunda yapılmışdır. 28 Şa'ban 1222 Cum'a sabahı".

Eserin ilk varakı, /1b/ Fakirname "Hazâ risâletü Vîrânî Dede kaddesellahu sırrahu'l-azîz" tanıtıcı ifadesiyle başlamaktadır. Eserde istinsah edenin ismi bulunmamaktadır.

Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'sinin bir başka nüshası da, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 5393/3 numarada bulunmaktadır. Cetveller, keşideler, duraklar mor, ciltsizdir. Eserin ilk varakında şu başlık vardır: /63b/ "Hazâ Kitâbi Fakirname-i Vîrânî Dede Rahimahullahi aleyh." Bu eserde kitap ismi Fakirname olarak verilmiştir. Yk.63b-105b- varakları arasındadır. 220x175-mm hareketli nesih yazı ile yazılmıştır. Müstensihî Derviş Muhammed Gulam Şah'dır. İstinsah tarihi h. 1300'dür.

Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'sinin³ Anadolu'da değişik isimlerde birçok nüshası bulunmaktadır. Nüshalardan biri Osman Eğri'nin transkribe edip Türkçe'ye çevirdiği *İlmi Cavidân*⁴ adlı eseridir.

¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşilik", *DİA*, V(1992), 373-379, 373.

² Vîrânî'nin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz., Vîrânî Baba, *İlmi Cavidân*, Haz., Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., "Hazırlayanın Girişi", Ankara 2008, 16-20.

³ Vîrânî'nin eseri için bkz., Vîrânî, *Fakr-nâme*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No; 3921, 51 vr.; *Fakr-nâme*; Dini ve Tasavvufî Türk Edebiyatı'nda *Fakr-nâmeler*'deki Fakr kelimesi, Yoksulluk anlamında olup, gınâ kelimesinin mukabili olan Fakr, mastar-ı metruk olup isim olarak kullanılmaktadır. Tasavvuf ıstılahında fakr, mefhum olan varlıktan kurtulmak, fenafillâh'a mazhar olmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Fakr, tasavvufta tarikata yeni giren sâlikten istenen, dünya nimetlerini hiçe sayarak azla yetinmek, alçak gönüllü olmak, nefse düşkünlük göstermek, dünya ile ilgiyi kesmek, Tanrı'dan gayriyi düşünmemek ve kendini Tanrı'ya vermektir. Salık tarikattaki

İlmi Câvidân, Vîrânî'nin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 3921 ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Konya 5393/3 numarada bulunan *Fakr-Nâme* ile benzerdir. Yine Vîrânî'nin Milli kütüphane, Süleymaniye, Konya Yazmalar, Ankara Üniversitesi Yazma Eserler katalogu ve Türkiye'nin değişik il halk kütüphanelerinde birçok Risalesi'nin de Osman Eğri'nin transkribe edip Türkçeye çevirdiği *İlmi Câvidân*'la benzer olduğu görülmektedir.

Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'si incelendiğinde, İslâm inancının bütün karakterlerini yansıtan bir âşık-veli tiplmesi ile karşılaşılmaktadır. Vîrânî, *Fakr-nâme* adlı eserde Bektaşilikle ilgili olarak Allah'ın, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Oniki İmamın isimlerini çokça kullanmış; dört kapı, kırk makam, tâlip, pir gibi konulara da yer vermiştir. Bununla beraber peygamberlerden, tarihi ve menkabevî şahsiyetlerden, Hz. Ali ve oğullarından, mutasavvıflardan ve bazı Bektaşî büyüklerinden bahsetmiştir.

Vîrânî'nin *Fakr-Nâme* adlı eseri, Bektaşilik ile beslenip dinî ve ahlaki konular üzerine yoğunlaşmıştır. Burada, mezheplere göre değişmeyen ve hepsinin üzerinde birleştiği, Kur'an'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine dayanan asgari müştereklerden oluşan özgün bir Müslümanlık vardır. Ön planda tutulan dinî motifler, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç ve ibadet esaslarıdır.

İslâm'ın asgari müştereklerinin dışında farklı din anlayışlarının yer aldığı bilgilere de bu eserlerde rastlamak mümkündür. Bu anlamda *Fakr-nâme*'de farklı fikri, siyasi, ilmi, edebi açıdan bir renk tonlamasının mevcut olduğunu görebiliriz. Bu da o dönemde Vîrânî'nin etkilendiği grupları, zümreleri, kişileri, fikirleri ve görüşleri tespit etmeyi kolaylaştırmakla kalmayıp, bunun ötesinde *Fakr-nâme*'deki değişimleri gözler önüne sermektedir. İşte *Fakr-nâme* bu anlamda özellikle üzerinde durulması gereken, dahası içerdiği bilgiler itibarıyla güncel durumda oluşan bazı sorunlara cevapların bulunabileceği türde zengin bir metindir. Çalışmamızda, Vîrânî'nin *Fakr-Nâme* adlı eserinde mezhebî unsurları ortaya koymaya gayret ettik. Ancak incelenen metin itibarıyla Hurufî tesirleri makale dışında tutmaya çalıştık.

dereceleri birer birer geçerek seyr-i sülûkî tamamlarken bu vasıfları da kazanmış olur. Nihayet son bir merteye kalır ki o da fenafillâh mertebesidir. Bu kendi varlığını Tanrı'nın varlığında yok etmektir. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946, s. 1/585; Kemal Eraslan, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXII., İstanbul 1977, 45-120, s. 46, 48.) Fakr, kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk'a irca etmek, insanın şahsî, ameli ve halinin Cenab-ı Hakk'ın bir lütfü olduğunu kabul etmek, dünya malına bağlanmamak, nefse karşı olan alakayı kesmek ve her şeyin tasarrufunun mutlak varlığa ait olduğunu bilmektir. Görüldüğü gibi fakr'lık zahiri olarak yoksul bir hayat sürmek olduğu kadar, kişinin fenafillâh'a ulaşmak için yapacağı bir takım mücahadeleleri ve geçeceği makamları ifade eden tasavvufî bir istilâhtır. Bu makamları anlatan eserlere Fakr-nâme denir. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1997, 182.

⁴ Vîrânî Baba, *İlmi Cavidân*, Haz., Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2008.

Fakr-Nâme, Anadolu'da yazılan *Makâlâtlar*, *Buyruklar*, *Nefesler*, *Erkannâmeler*, *Gülbanklar*, *Cenknâmeler* ve *Tercümanlar* olduğu gibi,⁵ insicamlı bir teolojiyi sürdüren mezhebi bir eser olmaktan ziyade tasavvufî nitelikli bir yapı içerir. Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'sinde ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancını kapsayan temel İslâm inançlarının oldukça merkezi ve yerleşik bir konumda olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ulûhiyet-Rububiyet inancı, peygamberlik inancı ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velayet nurunu birlikte taşıması yönüyle, nübüvvet kurumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali sevgisi, Bektaşî düşüncesi ve geleneği ile beraber temel renklerini büyük ölçüde İslâm'dan almıştır.⁶

Fakr-nâme'de Hz. Muhammed'den sonra halifenin kimin olacağı meselesinde, Müslümanların içine düştüğü ihtilaflardan ve Hz. Ebû Bekir'in ilk halife seçilmesiyle sonuçlanan süreçten bahsedilmez. Bunun yanında *Fakr-nâme*'nin içeriğine baktığımızda imametini Ali ve oğullarına ait olduğu ile ilgili ne bir ayete ne de Hz. Muhammed'den gelen bir rivayete yer verilmektedir.

Günümüzde "Allah-Muhammed-Ali" söylemi ile Hıristiyanlıktaki "Baba-oğul-kutsal ruh" tarzında belirlenen teslis inancı arasında bir bağ kurma gayreti sarf edilmektedir. Hâlbuki Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde Allah-Muhammed-Ali şeklindeki söylem, Hıristiyanlıktaki teslis inancı ile kesinlikle aynı değildir. Allah-Muhammed-Ali üçlemesi Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'sinde şu şekilde geçmektedir: "Doğru yolu göstermeyen kimse, Hakkı bilmemiş demektir. Hakk'ı bilmeyen, Muhammed-Ali'yi bilmemiştir. Muhammed-Ali'yi bilmeyen kimse inançsızdır. Şimdi, ey Hakk'a kavuşmak isteyen kimse! Hak dedikleri Muhammed-Ali'dir. Çünkü hak bütünüyle bunlar vasıtasıyla bilindi."⁷

Fakr-nâme'de, Ali ve oğullarını sevmenin gerekliliği çeşitli vesilelerle şu şekilde anlatılmaktadır: "Ey içini mal mülk sevgisinden boşaltmak ve maddi varlıktan sıyrılarak Hakk'a kavuşmak isteyen kimse! Erenler ölmez ve Erenlere ölüm olmaz. Çünkü onların ruhu Muhammed-Ali'dir. Erenler Muhammed-Ali'dir. Sonuç olarak Muhammed-Ali ölmez. Zira peygamberlik ve velilik nuru bir olmuştur. O hak yoldur ki sonsuzdur, ölmez."⁸ "Âdem'den kastedilen Muhammed, Ali ve onların Ehl-i Beyti'nin niteliklerini bilmektir. Allah şöyle buyurmaktadır: "And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık..."⁹ Vîrânî'ye göre bu ayet Ehl-i Beyt'in niteliklerini anlatmaktadır. Bu yüzden Hz. Muhammed, Hz. Ali için şöyle buyurmaktadır; *Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır*. O halde bir kimse Ali'yi bilmezse Muhammed'i de bilmez. Muhammed'i bilmezse ilmiyle de

⁵ Bkz., Sönmez Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu yay., Ankara 2008, s., 31.

⁶ Krş., Temel Yeşilyurt, "Alevi Bektaşiliğin İnanç Boyutu", *İslâmiyat*, VI/3 (2003), s.29-30.

⁷ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 2a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 63b.

⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 5a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 66b.

⁹ 17. İsrâ, 70.

amel etmiş olmaz. İlmî ile amel etmeyen ve kendisini bilmeyen, Ali'nin evlatlarını kabul etmemiş demektir. Bu nedenle Ali hanedanını kabul etmeyen Ali'yi de sevmemiş olur.¹⁰

Vîrânî'ye göre, İmam Ca'fer Sâdık *Tarikatnamesinde* şöyle buyurmaktadır: “Gönlünü Fakrun canı, Muhammed-Ali'dir. İmdi ey âşıkı sâdık Muhammed Ali Hakdur, zirâ biri Allah'ın Peygamberi'dir. Diğeri Allah'ın dostudur...”. Muhammed-Ali'ye inanmayan kimse hakkında Allah şöyle buyurmuştur:¹¹ “İnkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının.”¹²

Fakr-nâme'de tevellâ ve teberrâ kavramlarına da çeşitli vesilelerle değinildiği görülmekle birlikte, bu kullanımların kendine özgü bir karşılığının olduğu anlaşılmaktadır.¹³

Ey Vîrânî kıl tevellâ daima
Hanedana çün sana desturdur,¹⁴
Vîrânî kıl tevelli hândâna
Cemi'i âşıklar içinde mübîn ol.¹⁵
“Vîrânî kıl teberrâ kimde görsen
Bu üç fiili odur ehl-i hıyanet.”¹⁶

Bu anlamda eserde, tevellâ ve teberrâ'nın, İmamiyye Şîası'ndaki karşılığının bir uzantısı olan Ali dışındaki ilk üç halifeye lanet okuma ve sahabeleri tekfir etme gibi tutumlara hiçbir şekilde rastlanmamaktadır.¹⁷

Oniki imam ve bunların faziletlerine ilişkin uzunca bilgiler verilen ve onlar hakkında birçok rivayet anlatılan söz konusu eserde;

“Gel ey Mümin beri, farz-ı Hüdâ'dır
Hakk'ı bilmek, çün kavî-i Mustafa'dur;
Hakk'ı bilmek dilersen, bil Ali'yi
Oku ilmin kapısı Murtazâ'dur;
Hasan'im, hem Hüseyin'im, Âbidin'im
Benim gözüm nûru, İmam Bakır-ı Bekâdur;
Beri gel, Ca'fer-i Kâzım, Rızâ'ya
Tâki'ye vir özün, lütfi sehâdur;
Nâki, hem Askerî, Mehdî'yi Hâdî
Olubdur ey Vîrânî, ol Senâdur”¹⁸ denilmektedir.

¹⁰ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 8a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68b.

¹¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 4a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 66a

¹² 2. Bakara, 24.

¹³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 14a, 22b, 26a, 41a.; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 74b, 81b, 85a, 95a.

¹⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 11a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 71b.

¹⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 6a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 67a.

¹⁶ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 3b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 64b.

¹⁷ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 24b, 25a, 25b, 27a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84a, 84b, 85b.

¹⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 2a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 64a.

Bir başka ifadeye Vîrânî, Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Hz. Ali ve on iki imamı şu şekilde övmektedir: “On iki nokta on iki imama maildür on iki imam Hadice ve Fatıma’ya maildür, Hadice ve Fatıma yigirmi sekiz hurufa maildür ve dahi yigirmi sekiz huruf lâm-elife maildür ve lâm-elif Muhammed-Ali’ye maildür ve Muhammed Ali yigirmi dokuz sure-i Kur’an’un evvelindeki mukattaâta maildür ve dahi mukattaât yüz on dört sure-i Kur’an’a maildür ve yüz on dört sure-i Kur’an altı bin altı yüz altmış altı ayete maildür ve altı bin altı yüz altmış altı âyet on sekiz bin âleme maildür ve on sekiz bin âlem Âdem’e maildür ve dahi Âdem Hakk’a maildür ve Hak evlâd-ı Muhammed-Ali’ye maildür ol sebebdendir ki buyurmuşdur: *Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım*, imdi yeri ve göğü ve on sekiz bin âlemi ve cemi-i varlığı Hakk Teâlâ, evlad-ı Ali’nun dostluğuna icad eyledi öyle olacak sen ne kıyas eylersin.”¹⁹

Eserde Nebi aleyhisselam, Hz. Ali ile ilgili şöyle buyurmaktadır: *Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.*²⁰ *Ali’den başka genç, Zülfikar’dan keskin kılıç yoktur.*²¹ *Ey Ali, etin etimdir, bedenim bedenindir; kanın kanımdır, ruhun ruhumdur, elin elimdir, ben seninleyim, sen bendensin ben de sendenim; Ben ve Ali tek nurdan yaratılmışızdır.*²²

Fakr-nâme’deki hadisler, her ne kadar Şîî rivayetlere uygun yer almış ise de, olayları Şiilerin iddia ettiği gibi bir delil olarak kabul etmemiştir. Nitekim ne sahabe tan edilip zulüm ve gasp ile suçlanmış, ne de efdal ve mefdul formülünden söz edilmiştir.

Şîa’da Mehdi olarak anılan ve gaybet-i kübra’da gizlenmiş olarak inanılan Muhammed b. Hasan el-Mehdi, *Fakr-nâme*’de yer almakta ve Mehdiyi sâhib-i zemânun ve Mehdi’yi hâdî olarak zikredilmektedir.²³ Şîa’da olduğu gibi gizliliği, günün birinde yeryüzüne dönerek adaleti sağlayacağı hususlara ilgi gösterilmemiştir.

On iki imam ve On dört masumun birlikte zikredilmesi Vîrânî’nin *Fakr-nâme*’sinde, bu anlayışın İsnââşeriyye Şiîliğinden farklı olduğunu göstermektedir. Çünkü on dört masum, İsnââşeriyye mezhebinde on iki imama Hz. Muhammed ve kızı Fatıma’nın ilave edilmesinden ibarettir.²⁴

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle, *Fakr-nâme* merkeze alınıp Hanefilikle kıyaslandığında, Caferiliğin etkilerinin daha yüzeysel ve şekli olduğu ifade edilebilir. Bu gibi nakillerde imamların bilinmesiyle, tarikatın silsilesinin bilinmesi arasında bir irtibat kurulduğu, imamları bilmenin ve

¹⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 27a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 85b.

²⁰ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 8a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68b.

²¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 29b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 87b.

²² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 27b, 28a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 86a-86b.

²³ Geniş bilgi için bkz., Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 2a, 20a, 25b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 64a, 79b, 84b.

²⁴ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı yay., İkinci baskı, İzmir 2004, s. 351.

onlardan haberdar olmanın tümüyle tarikatın silsilesini bilmek anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Fakr-nâme'nin tesiri altında kaldıkları Şîî akidelerin, siyasi Şîîlikten ayrı mistik, tasavvufi yapı olduğu söylenebilir. Genel olarak İmamet, gaybet, rec'at, mehdilik gibi kavramlara yüklenen siyasi Şîîlikteki anlamları *Fakr-nâme* metninde karşılıklarını bulmak mümkün değildir. Ancak bu metinlerde mezhepler üstü inanç ve ibadet esasları ile Kur'an'daki emir ve yasakların ön planda tutulduğu bilinmelidir. *Fakr-nâme*'ye baktığımızda, temel inanç ve ibadet esaslarının Şîîlikle dolaylı dolaysız irtibatlandırabilecek bir bilgiye veya kabule tesadüf edilmemektedir. Yine bu eserde ifade edilen iman esasları arasında, ne Şîîliğin temel dinamiklerinden biri olan imamet anlayışına, ne de ibadetlerin şekil ve özüyle ilgili bir Caferî anlayışa rastlamak mümkündür. Çünkü *Fakr-nâme*'de Ali'nin tarikatından bahsedilmektedir. "Hâk Teâlâ buyurur ki; cem-i cihan Ali'ye muhib olsa, cehennem kaldurdum, imdi narda yanmamak dilersen evlâd-ı Ali'ye ikrâr eyleye ve tarikatine irade getüre ve her kim ikrâr eylemez ve tarikati üzere olmaz ehl-i cennet değüldür."²⁵

Fakr-nâme'de, Şîîliğin karakteristiklerinden olan "İmametın nass ve tayinle olduğu, Ali'nin soyuna tahsis edildiği, İmamların masum oldukları"²⁶ şeklindeki anlayış biçimlerinin tezahürlerini görmek de pek mümkün değildir. Keza bu durum, Şîâ'daki gibi bir inanç esası olarak belirlenmemiştir. Hz. Ali ve diğer imamlar siyasi ve hukuki değil, manevi rehberler olarak yüceltilirler ve onların tarihsel kişiliklerinden çok söylenceler şeklinde aktarılan menkabevi kişilikleri öne çıkmaktadır.

Dikkat çekici bir olay da şudur. Vîrânî bu eserinde Şîî inancın aksine, Hz. Hatice'nin de on iki imamın nesli ve anası olduğunu ifade etmektedir: "On iki imam, on dört temiz masuma yönelmiştir. On dört temiz masum Fatımatü'z-Zehra ve Haticetü'l-Kübra'ya yönelmiştir."²⁷

Eser incelendiğinde Vîrânî, *Fakr-nâme*'sinde İmamiyye'den farklı bir Ali ve Ehl-i Beyt kültü geliştirmiştir. Çünkü bilinen Şîâ öğretisi, Muhammed ile Ali'nin dört kapı kırk makam birlikleri üzerine kurulmamıştır. Böylece aradaki farklılık, siyasi ve itikadi bir ayrılık olmaktan çok, sufi gelenekteki bir farklılaşma olarak görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi dört kapı kırk makam geleneği Şîî-İmami gelenekte hiç bir şekilde yer almaz.

Eserde çeşitli mezheplerin farklı görüşleri bazen içiçe bir görüntü arz edebilmekte ve bu anlamda senkretik bir yapı örneği ortaya çıkmaktadır. Vîrânî, farklı mezheplerin yaklaşımlarını temel almış, farklı bağlamlarda Ali ve soyu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Durumun böyle olması çoğu araştırmacı için ilk etapta bir kafa karışıklığına sebebiyet

²⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 51a, 51b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 104b-105a.

²⁶ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.

²⁷ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 25b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84b.

vermektedir.²⁸ *Fakr-nâme*'nin belli bir süreç takibi merkeze alınarak incelenmesi bu bakımdan son derece önemlidir. Dikkatle incelendiğinde, eserde İslâm'ın bir çatı kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu, İslâm'ın sadece bir din olarak kabulünü ifade etmemekte, aynı zamanda dinin temel inanç esaslarının ana hatlarıyla hazmedildiğini de ortaya koymaktadır. Dahası toplumsal olarak İslâm dinine mensubiyetin vurgulandığını çağrıştıracak türde formülasyonlar da *Fakr-nâme*'de yer almaktadır.

Fakr-nâme'de bu yaklaşım, örneklerle doludur. Özellikle Kur'an'dan bolca alıntılar yapılması ve kimi dualarda ayetlerin yer alması, Kur'an'a verilen önemin bir göstergesidir. *Fakr-Nâme*'de, Kur'an-ı Kerim ve onun hükümleri kesinlikle tartışılmaz. Bilindiği gibi söz konusu eserin kaynağı ve orada vaaz edilen Müslüman hayat tarzını belirleyen ana unsur öncelikle Kur'an-ı Kerim'dir. Bu sebeple olsa gerek Kur'an-ı Kerim, eser içinde teferruatlı olarak anlatılmaz. Ancak Kur'an'ın yüz on dört sûre, altı bin altı yüz altmış altı ayet olduğu açık bir şekilde farklı varaklarda ifade edilmektedir.²⁹

Temel inançlar bakımından *Fakr-nâme*, Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanan İslâmî düşünce ile bu iki kaynağa ters düşmeyen mükemmel bir kompozisyon olduğu şeklindedir. Bunlar değerlendirildiğinde eserdeki genel görüşler farklı mezhebi anlayışların izlerini taşıdığını söyleyebiliriz.

Alevilik-Bektaşiliğin etkilendiği ilk kültür çevresi Hanefî-Mâtürîdî kültür çevresidir. Özellikle Bektaşilerin iman tanımları, iman edilecek unsurlar gibi konularda Mâtürîdîliğin fikirleriyle hemen hemen aynıdır. Ehl-i Sünnet'in iki büyük ekolünden biri olan Mâtürîdîliğin kökleri Ebû Hanîfe'ye kadar uzanmaktadır. *Fakr-nâme*'deki iman tanımı, Mâtürîdîlik etkileşiminin en önemli yansımalarından biri olarak kabul edilebilir.³⁰ İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye göre, "İman dil ile ikrar kalb ile tasdiktir, ameller imana dâhil değildir, büyük günah, şirk olmadıkça imana zarar vermez. Taat de, iman olmadıkça kişiye fayda vermez."³¹ Mâtürîdî de bu hoşgörüyü dayalı iman anlayışını aynen benimsemiştir.³² Vîrânî, iman konusunda şöyle demektedir: *Kişinin inancına şüphe karışmışsa, onun imanı dürüst, yani tam (tahkiki) değildir.*³³ *Şimdi ey Hakka kavuşmak isteyen kimse, Hamd Allah'a mahsustur demekten kastedilen Allah'ı anmaktır. Allah'ı anmaktan kastedilen Allah'a hamd ile birlikte demektir. Eğer Allah'a kavuşmak*

²⁸ Bkz., Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, 122.

²⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 8a, 27a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68b, 85b.

³⁰ Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, 37.

³¹ İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, Çev., Mustafa Öz., İFAV., Yay., 2. Basım, İstanbul 1992, 57. Ayrıca bkz., Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, 37.

³² Mâtürîdî'nin hoşgörüyü dayalı iman anlayışı için bkz., Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, nşr., Bekir Topaloğlu-M. Aruçi, Ankara 2003, s. 487 vd. Ayrıca bkz., Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, 37.

³³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 2b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 64a.

istersen, özüne bak. Çünkü özünü bilen Hakk'ı bilir. Özünü bilmeyen Hakkı bilmez. Hakkı bilmeyen Allah'ı göremez.³⁴

Fakr-nâme'de Mâtürîdî mezhebinin etkisinin bulunduğu dair bir diğer somut veri de, "tekvin" konusudur.³⁵ Bu konu; Mâtürîdîliğin özelliği olan ve Eş'arîlikle arasında derin ihtilaflara yol açan hususların başında gelmektedir. Eserde Allah'ın sıfatları arasında tekvin sıfatına da yer verilmiş olması,³⁶ Mâtürîdîlik mezhebinin etkisini göstermesi bakımından önemli bir husustur. Çünkü Vîrânî, şu ayetleri yaratma ile ilgili örnek göstermektedir;³⁷ "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık."³⁸ "Biz insanı en güzel biçimde yarattık."³⁹ "Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık."⁴⁰

Hanefilik⁴¹ ve Mâtürîdîlik'de olduğu gibi,⁴² Allah'ın veli kullarının keramet gösterebileceği Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde de ifade edilmiştir;

Ali'dür her dü âlem zât-ı mutlâk

*Ali'dür kudret hikmet-i kerâmet.*⁴³

Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye "Hazreti şâh-ı velâyet ve nûr-i hidâyet ve sâhib-i keramet" ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁴

Vîrânî, *Fakr-nâme*'sinde yine Mâtürîdîlik'te olduğu gibi,⁴⁵ akletmeyi tavsiye etmektedir: "Ey Allah'a ortak koşan kimse, rahmeti, şefaati ve ermiş kimsenin tesirini kimden umarsın, aklet. Hakk'ın yol göstermesi, Muhammed'in şefaati ve İmam Ali'nin velayetidir ki Kur'an fehmedilmiştir."⁴⁶ "Cemi'i mevcudâtun zâtı ve sıfatı âyinesi Âdem'dur Âdem'i fehmeyle."⁴⁷ "İşte âyet, işte hadis, fehm ve idrak eyleme şeytan olayım dirsene."⁴⁸

"Men arefle nefsunî fehm eyle var
Ol ki bildi vâkıf-ı Mevla durur."⁴⁹

³⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 1b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 63b.

³⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 60-61.

³⁶ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 19b, 24b, 25a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 79a, 83b, 84a.

³⁷ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 8a, 10a, 13b, 19b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68b, 70b, 73b-74a, 79a.

³⁸ 17. İsrâ, 70.

³⁹ 95. Tîn, 4.

⁴⁰ 23. Mü'minûn, 12.

⁴¹ *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, 57.

⁴² el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 296.

⁴³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 21b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 80b.

⁴⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 27b, 28a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 86a-86b.

⁴⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 4-5.

⁴⁶ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 28a-29b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 86b-87b.

⁴⁷ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 13b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 73b.

⁴⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye 23a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 82a.

⁴⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye 19a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 78b

Mâtürîdîlik'te⁵⁰ var olan ve genel İslâmi telakkilere uygun olarak, amentü veya iman esasları şeklinde ifade edilen altı unsuru Vîrânî de kabul etmekte ve bunları şeriatın ilk makamı olarak değerlendirmektedir. Vîrânî'ye göre, "Şeriat'ın ilk makamı iman getirmektir: İmanın da altı şartı vardır. Onlar da; Allah'ın birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kaderin, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmaktır."⁵¹

Allah inancı, *Fakr-nâme*'de Vîrânî'nin en fazla üzerinde durduğu konulardan biridir. Örneğin eserin farklı varaklarında Allah'ın varlığı ve birliği tek tek yazılmıştır. Keza Allah, eserin çeşitli yerlerinde, Celal, Hak, Tenri, Rab, Rahman, Ma'bud, Huda, Mevla, Yazdan gibi isimlerle anılmaktadır. Allah'ı bilmek için kişinin özüne bakması gerektiği söylenmektedir.⁵² Yine Allah'ın diğer isimlerine de ayrıca yer verilmektedir.⁵³

Vîrânî, Kur'an'a paralel bir Allah tasavvuru ileri sürmektedir. Ona göre Allah nurdur, faildir, hâdidir, bakidir, herhangi bir şeye benzemekten uzak ve beridir, Allah dilediğini işleyendir.⁵⁴

Meleklerle inanmak, İslâm akaidinde imanın şartları içerisinde yer almaktadır. Onlar, Kur'an-ı Kerîm ve Peygamber ile var olduğu bildirilen ve iman edilmesi gerekli olan varlıklardır. Melekler, kavram olarak *Fakr-Nâme* içinde oldukça sık kullanılmaktadır. Allah'ın emriyle hareket eden melekler, iyilere dosttur ve mümin kullara maddi ve manevî bakımdan her zaman yardım eder. İncelediğimiz bu eserde, dört büyük melek olarak zikredilen Cebrâil, Mikâil, Azrâil ve İsrâfil'in isimleri de geçmektedir.⁵⁵

Hanefilik⁵⁶ ve Mâtürîdîlik'te olduğu gibi,⁵⁷ Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'sinde peygamber sevgisinin yansımalarını yoğun bir şekilde görmekteyiz. *Fakr-Nâme*'de Hz. Muhammed'e olan sevgiden, onun sıfatlarından, mucizelerinden işleyerek gittikleri yolun onun yolu olduğunu vurgulayarak ondan şefaahat beklentileri dile getirilmiştir. Hz. Muhammed'in günah işlemiş müminlere, hatta onlardan büyük günah işleyerek cezayı hak etmiş olanlara bile şefaatinin hak olduğu ifade edilmektedir.⁵⁸

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz., el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 21-475.

⁵¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 1b, 2a, 3b, 4a, 5a, 5b, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a, 15a, 16a, 16b, 17a, 17b, 19a, 19b, 23a, 23b, 25a, 25b, 26a, 26b, 27a, 27b, 28b, 29a, 29b, 31a, 31b, 32a, 34a, 35a, 36b, 37a, 37b, 38a, 39a, 39b, 40a, 40b, 42a, 43a, 47a, 50b, 51a, 51b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 63b, 64a, 64b, 65a vd.

⁵² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 1b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 63b.

⁵³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 15a, 19a, 23b, 47a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 75a, 78b, 82b, 101a.

⁵⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 5a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 66b.

⁵⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 25a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84a.

⁵⁶ *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, 57-58.

⁵⁷ el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 475-484.

⁵⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 28a-29b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 86a-87a.

İnanç esaslarından ahiret telakkisine gelince; Kur'an'da ifade edilen İslâmi anlayışa paralel olarak kıyametin hak olduğu, diriliş, mahşer, cennet ve cehennemin mutlak olduğu ifade edilir.⁵⁹ Yine Hanefilik⁶⁰ ve Mâtürîdîlik'te olduğu gibi⁶¹ Allah'ı Teâlâ, ahirette görülecektir, der. O, tasavvuftaki genel anlayışa uygun olarak, Hakk'ı bilmek, tanımak için "öz"e nazar eylemek gerektiğini ifade eder ve Hakk'ı bilmeyenin Allah'ı görme imkânına kavuşmayacağını söyler.⁶²

Eserin bir başka sayfasında Hz. Peygamberin miraçta Allah'ı görmesi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Allah'ın elçisi Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır: "Miraç gecesi Rabbimi en güzel surette gördüm."⁶³

Fakr-Nâme'de, Mâtürîdîlikteki gibi⁶⁴ kaza ve kader inancı da ön planda tutulur. Hayır ve şer olarak her şey Allah'tan gelir; kişinin başına gelen şeylere menfi bile olsa rıza göstermesi gerekir.⁶⁵

Fakr-nâme itikadi perspektiften değerlendirildiğinde; İslâm'ın temel inanç esaslarının benimsendiği, dört kapı kırk makam gibi anlam kategorilerinin şemsiye kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Hatta söz konusu eserde İslam inanç esaslarının benimsenmesinin ötesinde, tatbik edilmesi gereken ilkeler bütünü olarak da gösterilmiştir. İtikadi konular, *Fakr-Nâme*'de liste halinde formüle edilerek verilmemiştir. Mâtürîdîliğin kabul ettiği esaslara uygun olarak, Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde iman esasları altı esas olarak kabul edilmektedir.

Kur'an'da namaz, oruç, hac, zekât gibi ifa edilmesi gereken temel ibadetler sıkça emredilmektedir. Tasavvufî akımların, oluşturdukları yapıları sürdürmek, müntesipleri arasındaki bağı pekiştirmek için ibadetleri titizlikle yerine getirdikleri ve davranışların ıslah edilmesine büyük önem verdikleri görülür. İbadetler, Şeriat kapısının ilk makamlarından birini ifade eder. Vîrânî'nin din anlayışını şekillendiren ortam tasavvufî bir ortam ve din anlayışının temel karakteri de tasavvufî bir İslâm anlayışıdır. Zahiri anlamda bu anlayışın inanç ve ibadet boyutundaki belirleyici olan eğilim Hanefiliktir. Çünkü bu husus eserde net olarak görülmektedir.

Kızılbaş ve Bektaşî olarak adlandırılan zümrelerin Anadolu'ya geldikten sonra, en çok etkilendikleri çevrenin Hanefî kültür çevresi olduğu tarihsel veriler tarafından doğrulanmaktadır. Öyleki Horasan ve Maverâünnehir'de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat şemsiyesi altında görülmeyen Zeydi, Mutezili, Kerrami ve Mürcii fırkaların dahi pek çoğu bu Hanefî kültür

⁵⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 3b, 7a, 12a, 15b, 17a, 19a, 37a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 65a, 67b, 72a-72b, 75b, 77a, 78b.

⁶⁰ *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, 58.

⁶¹ el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 98-109.

⁶² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 1b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 63b.

⁶³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 17a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 77a.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 343 vd.

⁶⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 11a, 31a, 43a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 71b, 89a, 97b.

havzasının fıkhıdaki tartışılmaz lideri Ebû Hanife'nin görüşlerine göre dini ve sosyal hayatını sürdürmekteydiler.⁶⁶

İslâm'ın beş şartı olarak bilinen ibadet boyutu, herhangi bir mezhebe ait olmayıp, Hz. Peygamber döneminde kurumlaşmıştır, yani mezhepler öncesi dönemde kurumlaşan, mezhep ve tarikatlar üstü müşterek bir husustur. Mutezilî, Haricî, Sünnî, Şîî, Mevlevî, Nakşî ve Bektaşî Müslümanlarca, yerine getirmek konusunda dindarlık düzeyleri farklı olmakla birlikte kabul edilmiştir.⁶⁷

Vîrânî, bir şeyler anlatırken farz ve vacip gibi İslam hukukunun temel kavramlarından yararlanmıştı. "İmdi ey tâlib, insan olana farz ve vaciptir ki, kendi meratibi ne ise bile, göre ve pirlerin yoluna vara. Bed fiillerinden sakına. Zira bed fiil insanda olmaz. Küfür ehlerinden olur."⁶⁸

"Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise ona kulluk edin. İşte bu doğru yoldur."⁶⁹ ayetine dikkat çeken Vîrânî, Allah'a kulluk etmek gerektiğini ifade etmektedir. Vîrânî, Allah'a kulluk yolundan ayrılanlara, yarın ahiret gününde azap olduğunu şu ayetle delillendirmiştir;⁷⁰ "Allah ve Resulünü incitenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır."⁷¹

Tedkik ettiğimiz eserde, insicamlı olmamakla beraber, yaygın olarak kullanan bir hadise dayandırılan İslâm'ın şartları, Kelime-i Şahadet, Zekât vermek, Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek⁷² şeklinde verilmektedir. Devamında ise şu ifadeler yer verilir; bir kimsenin Müslüman olması için Kelime-i Şahadet getirmesi gerekir. İslâm dininin ilk şartı olan Kelime-i Şahadet, Tanrı'nın birliğine ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna inanmaktır.⁷³

Fakr-Nâme'de dikkat çeken hususlardan diğer biri de, Hanefilikte olduğu gibi⁷⁴ Miraç'da namazın farz kılındığıdır; "Tamam, elli huruf olur nokta adedince elli nokta elli vakit namaz adedinedür ki Miraç gicesi Hazret-i Resul aleyhisselâm hidâyetden farz olmuştur. Bilmek ve bulmak ve kılmak gerekdür, Pes ol demde Hazret-i Resul aleyhisselâm hurufun ihtiyatından didi kim elli vaktin beş vakde karar eyledi."⁷⁵ "Namaz dahi elli vakt farz olmuş idi anı dahi tahfîf diledi beş vakte karar eyledi."⁷⁶ Bu ifadelerle de Vîrânî, beş vakit namazın elli vakit namazın yerine geçeceğini

⁶⁶ Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, s., 48.

⁶⁷ Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, s. 41.

⁶⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 7a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 67b.

⁶⁹ 3. Âl-i İmrân Suresi, 51.

⁷⁰ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 17a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 77a.

⁷¹ 33. Azhâb Sûresi, 57.

⁷² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 26a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84b-85a

⁷³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 29b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 87a.

⁷⁴ *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, 59.

⁷⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 16b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 76b, 89b.

⁷⁶ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 32b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 89b.

ifade eden şu ayeti zikretmektedir;⁷⁷ “Kim ortaya bir iyilik koyarsa, ona on katı verilir...”⁷⁸

Bunlar arasında İslamın şartları genel hatlarıyla işlenmiştir. Namaz vakitleri Hanefi mezhebi esasları doğrultusunda işlenmiştir.⁷⁹ *Fakr-nâme*'de namazın, Allah'ın emri çerçevesinde şartlarını taşıyan her Müslüman'a farz olduğu net bir şekilde açıklanmaktadır. Beş vakit olan *sabah*, *öğle*, *ikindi*, *akşam*, *yatsı* namazının haricinde, bütün bu uygulamalara paralel olarak namaz üç kısma ayrılmaktadır; Bunlardan birincisi belli bir yerde ikamet edenlerin kıldıkları namaz, yolculukta olanların kıldıkları namaz ve Cuma namazı.⁸⁰ Yine namaza hazırlık niteliği taşıyan abdestin farzlarından olan *ayağın yıkanmasından* bahsetmesi⁸¹ Hanefiliğin etkisini göstermektedir.

Eserde İslam dininin ameli yönü izah edilmiş, ibadetlerin kâmil insan olma yolunda önemli bir vasıta olduğu vurgulanmıştır. Orucun da Miraç gecesi Allah tarafından altmış gün olarak farz kılındığı, fakat daha sonra Hz. Peygamber'in bu sayıyı otuza indirdiği anlatılmıştır.⁸² “Oruç dahi otuz gündür.”⁸³ Bu ifadelerle Virânî, otuz gün oruç tutan kişinin yıl boyunca oruç tutmuş gibi sevap kazanacağını ifade eden şu ayeti zikretmektedir,⁸⁴ “Kim ortaya bir iyilik koyarsa, ona on katı verilir...”⁸⁵

Fakr-Nâme'de İslam'ın beş şartı sayılırken; Kelime-i Şahadet, namaz ve oruçtan bahsedildiği gibi zekâtın ve hac'dan da bahsedilmektedir. “Her kim şekk getirirse ve râh-u tarikatlerinde görülmese ehl-i imanum didüğü ve şahadet eyledüğü ve namaz kıldığı ve oruç tutduğı ve hacca varduğı ve zekât virduğı ve cemi-i ameli faidesiz ola ve bu cihanun içinde her neye perestiş eylerse haram ola ve teberraya müstehak ola.”⁸⁶ Haccın emredildiği, haccın farzlarının yerine getirildiği nakledilen başka ifadelerde mevcuttur.⁸⁷

Sonuç olarak, *Fakr-nâme*'de inanç konularında mezhebi taassup ön planda tutulmaksızın İslâm esasları içerisindeki Allah, peygamber ve ahiret inancından bahsedilmektedir. Bu eserde İslâm'ın Kur'an'daki evrensel değerleri öne çıkmaktadır. Bu anlamda, *Fakr-nâme*'de var olan Sünnilik algısı büyük ölçüde Mâturîlikten beslenmiştir. Akla verilen önem, tekvin sıfatının Allah'ın subûtî sıfatlarından biri olarak kabul edilmesi, Allah'ın

⁷⁷ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 16b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 76b.

⁷⁸ 6. En'am, 60.

⁷⁹ Abdullah b. Mahmud el-Mavsîlî, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk., Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Beyrut 2005, I/110.

⁸⁰ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 32a, 34a; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 89a, 91a.

⁸¹ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 33a; 35a; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 90a, 93a.

⁸² Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 32b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 89b.

⁸³ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 35a; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 93a.

⁸⁴ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 16b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 76b.

⁸⁵ 6. En'am, 60.

⁸⁶ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 26a, 33b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84b-85a, 90a.

⁸⁷ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 7a, 33b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 67b, 90a.

görülmesi, Kur'an'ın eksik olmadığı, mucize, şefaet gibi konularda Mâtürîdî etkileşiminin izlerini bulmak mümkündür. Fıkhi ve ameli konularda da Hanefilikten izler taşımaktadır. Bu durum özellikle abdest, namaz, oruç, sadaka ve hacc gibi ibadetlerin tasnifi ve yerine getiriliş biçimlerinde kendisini göstermektedir.

Fakr-nâme'de mezhebi unsurlar fazla ön planda tutulmamasına rağmen, bazı mezhebi unsurların metne çeşitli şekillerde ve aynı olmayan tonlarda girdirildiği yalın bir okumayla bile anlaşılmaktadır. Ancak Şîliğe ilişkin Muhammed-Ali, on iki imam inancı, tevellâ, teberrâ ve benzeri unsurların, Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'sinde esaslı karşılıklarının olmadığını belirtmek gerekir. Bunlar daha çok törenlerin ve bazı ritüellerin uygulamasında görülen ve duygusal yönü ağır basan yüzeysel yansımalarıdır. Yani Şîî unsurlar bulunmakla beraber, bu gibi konuların da Şîilikten farklı bir tonda işlendiği görülmektedir. Meselâ Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde Ca'feriliğin önemli göstergelerinden biri olan mut'a nikâhının cevazı, namazların birleştirilmesi, abdestte ayakların meshi gibi hususlar hiçbir şekilde yer almamaktadır. Ayrıca eserde verilen bazı ibadetler Hanefî fikhına göre şekillenmiş olup, Ca'ferî fikhını çağrıştıracak herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla Hanefilikle kıyaslandığında, Ca'feriliğin etkilerinin daha yüzeysel olduğu ve bunların da değişik zümrelerin Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde taşıdığı harici unsurlar olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. *Fakr-nâme*'de Hz. Ali ve on iki İmam'la ilgili değerlendirmeler, Şîî unsurların bir yansıması olarak değil, genel İslam düşüncesinde yer alan anlayışın bir yansıması olarak düşünmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA

- Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXII., İstanbul 1977, 45-120.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- Fırlıklı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı yay., İkinci baskı, İzmir 2004.
- İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, Çev., Mustafa Öz., İFAV., Yay., 2. Basım, İstanbul 1992.
- Kur'an-ı Kerim Meali*, Haz., Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 12. Baskı, Ankara 2006.
- Kutlu, Sönmez, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu yay., Ankara 2008.
- el-Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhid*, nşr., Bekir Topaloğlu-M. Aruçi, Ankara 2003.

- el-Mavsılî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk., Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Beyrut 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşılık", *DİA*, V(1992), 373-379.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946.
- Teber, Ömer Farik, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Aktif yay., Ankara 2008.
- Virânî Baba, *Fakr-nâme*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No; 3921, 51 vr.
-, *İlmi Cavidân*, Haz., Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., "Hazırlayanın Girişi", Ankara 2008, 16-20.
-, *İlmi Cavidân*, Haz., Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2008.
- Watt, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, Çev., Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998.
- Yeşilyurt, Temel, "Alevi Bektaşiliğin İnanç Boyutu", *İslâmiyat*, VI/3 (2003), s.29-30.